

שפה פשוטה ושפה גבוהה בספרות ילדים

ד"ר רות וולף

יצירות ספרותיות מסייעות לילדים לארגן את עולמם ולתאר את חוויותיהם. משוער שבאמצעות חשיפה לסיפור, ילדים מבינים ואף בונים את המשמעות של חייהם. ילדים מארגנים את חוויותיהם בסיפור, כמו המבוגרים, כדי שיוכלו להבין את מה שקורה להם ומה שקורה בסביבתם. חשיפה לספרים וקריאה משותפת של מבוגר וילד, עשויה גם לסייע לילד בהתפתחות הדקדוק, התקשורת ואולי אף להתפתחותן של מיומנויות אורייניות מאוחרות יותר.

תיאורטיקנים, מחנכים וסופרים מייחסים חשיבות לסוג השפה הכתובה ביצירות ילדים, לשפה נמוכה או לשפה הגבוהה בהן כתובות היצירות השונות, ולהשפעתן על הילדים. שפה נמוכה היא שפה דלה, שבדרך כלל אין לילד קושי בהבנתה. זוהי שפה הכוללת מספר מצומצם של כמה מאות מילים השייכות למאגר המילים, שהילד נוהג להשתמש בהן בדרך כלל. לעומת זאת, שפה גבוהה נחשבת לשפה, שלשון הטקסט שלה איננה שגורה בפי הילד וחלק מאוצר המילים שבה, שנועד להרחיב את הידע הלשוני של הילד, זר לו.

יש הטוענים, שחשוב דווקא לחשוף את הילד באמצעות הספרות לשפה גבוהה (ברגסון, 1989; גולדברג, 1978, 1963; חובב, 1990; ילן שטקליס, 1970; שלונסקי, 1960). זאת כדי לסייע לו בפיתוח אוצר מילים עשיר, ולהעשיר כך את לשונו. אחרים מעדיפים לחשוף ילדים ליצירות בעלות שפה פשוטה (אטלס, 1994; גרוסמן, 1989; הלל, 1967; הרמתי, 1994; מירוז, 1998; רות, 1978; שניר, 1985). טענתם היא כי יש להתאים את השפה לקורא הצעיר, ועל כן ראוי לעיתים להוסיף לטקסט מימד של שעשוע והיתול.

שפה פשוטה ביצירות ילדים

יצירות ספרות רבות בימינו נכתבות דווקא בשפה פשוטה. שפה זו מאופיינת על פי רוב באוצר מילים, במשמעויות ובביטויים הקרובים לעולמו של הילד. יש הכותבים בשפה פשוטה בעגה המשעשעת לילדים. שפה זו משולבת לעיתים בביטויים המחקים את שפת הילד, ואת שפת היום יום שלו. זוהי שפה הדומה לזו שבה הילד מדבר, על טעויותיו המושגיות ושגיאותיו הלשוניות. בשפה פשוטה

נמצא בדרך כלל חריגות לשוניות כמו טעויות תחביריות, טעויות דקדוקיות, טעויות היגוי וכתוב.

לעתים שפה זו מחקה ממש את שפתו של הילד. זוהי שפה דלה ללא אוצר מילים רב, ללא ניבים, ויש והיא מתאפיינת גם בשימוש בסלנג, מעיין לשון חיה, כזו שמשתמשים בה הכל. זוהי שפת היומיום ואף שפת הרחוב. דוגמא לשפה כזו נמצא גם ביצירותיו של הסופר והמשורר יהודה אטלס.

"חמור אחד כעס נורא
הגיש תלונה במשטרה
"בכלל לא פייר"...

(אטלס, "היפופוטם במרק", עמ' 30).

בשיר זה, הסופר משתמש בעגה השגורה בפי הילדים ואף בסלנג, כדוגמת המלה "פייר". אין ספק שהשיר נשמע משעשע, קריא ונקלט, ויש לציין שילדים אוהבים מאד שפה זו.

"תקלחי לי ת'ראש
תקלחי לי ת'אזניים
"....."

(שם, עמ' 26)

היא דוגמא אחרת לטקסט הכתוב בשפה פשוטה, מתוך אותו הספר. בטקסט זה הסופר כותב בלשונם של ילדים ממש ואף בצליל לשונם. דוגמאות נוספות לכתיבה בשפה פשוטה נמצא גם בספרו של ע' הלל, שהפליא להמציא פעלים ולשלבם בשפה:

"ובינתיים הסלט **מסטלט** לאט לאט..."

(הלל, ע. בוקר טוב, עמ' 28).

גם המשורר והסופר עודד בורלא, השתמש בשיבושים פונטיים ביצירותיו וזאת כדי לחקות את אופן הדיבור של הילד:

"אבא **סלי** הוא הכי חזק... יותר **מסמון** הגבור"

(בורלא, "מכתבים לליאורה", עמ' 11).

דוגמאות שפה ממגוון יצירות לילדים מציגות, אפוא, טקסט רענן, קליל וקליט המיועד להבנת הילד. הטקסט מחקה דיבור של ילדים ויש בו ממד של שעשוע והיתול.

דוגמאות ליצירות בהן מעורבים גם לשון מדוברת וגם סלנג ניתן למצוא אצל מספר סופרים. ע' הלל למשל בספרו: "אותי אף אחד לא יכול לראות", הציג לשון מדוברת בשיר "צפור משונה וגם משכילה". גם המשוררת נורית זרחי (1975) שילבה מילים משובשות ובלתי תקניות בשירה.

מרים רות (1967) מעדיפה אף היא שפה פשוטה. זו מציגה, לדעתה, דיבור על פי לשון הילד. לדעת ברוך ופרוכטמן (1982) דיבר פשוט זה, יש בו אמירה אלמנטרית המתאימה לילדים ולפעוטות שניסיונם הלשוני עדיין דל. לדידן, יצירה בשפה פשוטה היא בדרך כלל קלה להבנה ובכך היא מתייחסת ומכוונת לעולמו של הילד.

א' מירוז (1988), מחייבת אף היא כתיבת ספרות לילדים שאוצר המילים שלה מצומצם, מוגבל בהיקפו וחוזר על עצמו. אוצר מילים המתייחס לעצמים יומיומיים, בסיסיים, שכיחים בחיי הילד, שהרי באופן טבעי אוצר מילים זה לקוח מעולמו הקרוב של הילד, והוא מותאם לשלבי החשיבה הקונקרטיים בגיל הרך. שפה פשוטה, על-פי מירוז היא כתיבה בעלת אוצר מילים מצומצם, תחביר פשוט כפי שהולם את שפת הילד, ולעיתים אף כתיבה בהומור הכולל טעויות לשון ילדותיות.

ש' הרמתי (1994) מתייחס באופן כללי ל"שכתוב דיאקטי" של טקסטים. לדעתו, זוהי שיטה המבוססת על מודל תיאורטי לשם הקלת ההבנה של טקסטים והתאמתם לקורא המיועד – הן מבחינת התוכן והן מבחינת הלשון. לפי הרמתי ל"שכתוב הדיאקטי" מספר אפיונים וביניהם אוצר מילים, שהוא הגורם העיקרי הקובע את אופי הקושי של הטקסט. לפיכך, כאשר מספר המילים הקשות בטקסט הוא גבוה, ומספר החזרות עליהן או על מרביתן קטן, יהיה הטקסט קשה להבנה.

הרמתי טוען שכאשר הטקסט מכיל הרבה מילים מופשטות ונדירות, הוא יוגדר כטקסט קשה להבנת הילד. לדעתו, דווקא המחנכים והפדגוגים הם המתייחסים בהרחבה להבנת הנקרא (כנראה אף יותר מהמתייחסות הסופרים עצמם לנושא), ולכן ביצירותיהם הם לוקחים בחשבון את חשיפת הילד לשפה פשוטה. לפיו, לשון בעלת אוצר מילים פשוט ומשפטים המוכרים ללשונו של הילד, עשויים להסב לילד הנאה ושעשוע רב יותר, בהיותו מבין כך את הכתוב.

הרמתי מתייחס גם להכרח לפשט את שפתם של ספרי הלימוד, אך באנלוגיה לספרי הלימוד ניתן להבין מדבריו, ששפה פשוטה עשויה להיות מובנת ולכן מועדפת יותר על הקורא הצעיר.

שפה גבוהה ביצירות ילדים

בטקסט הכתוב בשפה גבוהה, קיימות מילים מורכבות וקשות יותר להבנת הילד. זהו טקסט בעל אוצר מילים גבוה בדרך כלל, הכתוב על פי כללי הדקדוק והתחביר התקניים. משתלבות בשפה זו בדרך כלל מילים קשות כדוגמת: "שביל מתפתל", "דרך תלולה", "דרך סלולה" וכו'.

קיימים סופרים והוגי דעות, הרואים בכתיבה בשפה פשוטה, ירידה לרמתו של הילד. הם מעדיפים להציג יצירות ספרותיות בשפה גבוהה (גולדברג, 1963, 1978; חובב, שוורצוולד, 1988; אופק, 1983). גולדברג, לדוגמא, יצאה בזמנו נגד "הכתיבה הקלוקלת" כלשוונה, ביצירות ילדים – הן מבחינת התוכן והן מבחינת הצורה הסגנון. על פי גולדברג, כתיבה שנועדה לילדים אמורה לשמור על אופייה העילי, ולא להכתב בדלות.

גולדברג טענה, שסופר המגביל את אוצר המילים שלו ומתאימו לילד קטן, כותב למעשה באופן פשוט, והוא ממלא תפקיד של אדם שלא התבגר דיו. היא מכנה כתיבה זו כסוג של "התיילדות". כתיבה כזו מולידה יצירות בעלות תוכן דל ובלשון המסתגלת למילונו של הילד. גולדברג טענה, כי יש לשלב מילים חדשות דווקא בטקסטים של שירה לילדים. היתרון בשירה הוא כי באמצעותה, הילד קולט את המילים ומוסיפן לאוצר לשונו. הקצב והריתמיקה של השירה מקלים על הבנתה ולכן כדאי לכתבה בשפה ראויה.

שני נימוקים קיימים, לדעת גולדברג, לשילוב מילים חדשות בשירה ובסיפורת:

(א) דרכו של הילד לקלוט את השלם מביאה לכך, שמבלי משים נכנסות המילים החדשות לאוצר לשונו בין שאר המילים, וכך הוא קולט אותן.

(ב) הקצב בשירה מקל על קריאת הטקסט, והמוזיקה של הלשון עשויה להיקלט בזיכרון הילד. גולדברג ראתה בביטוי הלשוני הקפדני והמדויק מטרה בפני עצמה, והיא הדגישה שעל מחנכים להבנות אצל הילדים דרך ארץ ללשון.

מרים ילן שטקליס (1970) אף היא חייבה כתיבה בשפה גבוהה. ביצירתה "הסבון בכה מאוד" היא כותבת: "צר להם על האזניים...", "והדסה הקטנה **תסתתר** בפינה...".

("אצו רצו גמדים", עמ' 10).

שפתה גבוהה, שכן מילים כגון "תסתתר", אינן אופייניות בדרך כלל לשפת הילדים בגיל הרך.

לדעת שטקליס (תשט"ו), גם יצירה ספרותית הכתובה בשפה גבוהה, עשויה להיות מחנכת ומשעשעת עבור הילד, והיא עשויה להקנות לו אוצרות נפשיים ושכליים.

שטקליס לא ראתה הבדל מהותי בין ספרות המבוגר לספרות המיועדת לילד, כשם שלא ראתה הבדל מהותי בין נפש המבוגר לנפש הילד. היא הזהירה לבל נחשוש מפני מיעוט הכמות, אלא נחשוש מפני מיעוט האיכות, והיא ביטאה זאת באמרה: "יקרה יצירה טובה אחת מעשר בינוניות" לפיה, יצירה אומנותית מעולה עשויה לפתח טעם טוב. היא מעשירה את האוצר הלשוני של הילד ומעמיקה את עולם הרגשות שלו.

חוקרת ספרות הילדים א' שוורצוולד (1988) מציינת שהלשון היא כלי הספרות. ספרות מעשירה בעקיפין גם את הידע והמיומנות הדקדוקית של הילד. כתיבה במשפטים בנויים כהלכה, מבנים תחביריים תקינים וצורות לשון הקיימות בשפה העברית, כאלו שאינן בשימוש יום יומי, עשויות להעשיר את הקורא ולהרחיב את שפתו.

ג' ברגסון (1989) טען, כי ספרות הילדים והספרות בכללה, הם אחד הכלים החשובים ביותר להענקת ידע לשוני לילד ולהעשרתו. לפיו, החשש לחשוף ילד ליצירה, בעלת אוצר לשוני שיתכן והילד לא יבינה, עלול להשאיר אותו בדלות לשונית. הוא טען כי אי אפשר לצמצם יצירה ספרותית ולהכניסה לתוך מסגרת של כמה מאות מילים שימושיות, יומיומיות, וזאת מתוך חשש, שמא הילד לא יבין יצירה זו. לדידו, ניתן להגיש יצירה ספרותית לילדים גם אם יש בה מילים שעדיין לא מובנות וברורות לו, ומתוך ההקשר הסיפורי אפשר שהילד יבין את משמעות המילים וכתוצאה מכך, יעשיר את האוצר הלשוני שלו.

ניר (1997) טוען אף הוא שדקדוק קלוקל, אוצר מילים דל ושימוש באוצר מילים שגוי עלולים להשחית את שפתו של הילד. הוא טוען שיש לעג בשפה שכתובה באופן שכזה. פרוכטמן (1985), התייחסה ללשון הנדרשת בספרות הילדים. לטענתה שירת ילדים מועדת יותר לביקורתם של מחנכים וחוקרי ספרות הילדים, הרואים טעם לפגם בהחדרת לשון נמוכה ותת-תקנית לשירה המיועדת לילדים. לדעתה במקום להעשיר את שפתו של הילד הקורא במילים חדשות ותקניות, יש הכותבים בשפה פשוטה אשר מחזקת את היסודות הוולגאריים בספרות. היא טוענת כי לשיר, למשל, יש תפקידים דידיקטיים ולימודיים – עליו להעשיר את אוצר המילים של הילד, לחנכו לערכים ולהקנות לו מידע בתחומים שונים, ועל כן ראוי ששירה דווקא תיכתב בשפה גבוהה.

קיימת טענה שחלק מהספרים שנכתבו עבור מבוגרים בשפה המתאימה להם, אומצו על ידי קוראים צעירים והפכו לנכסי צאן ברזל בספרות ילדים. ספרים כמו "הנסיך הקטן", "רובינזון קרוזו" ועוד. מכאן ניתן להבין את האפשרות והכדאיות, שילדים יחשפו לשפה גבוהה. שוורצוולד (1988), מציעה לפיכך, לכתוב לילדים

בדפוסי לשון גבוהים, לשלב ניבים ומשחקי מילים בטקסטים המיועדים לקורא הצעיר, וזאת כדי להעשיר את לשון הילד. לדבריה, גם אם הילד אינו מבין בהתחלה את משמעותם של כל המילים והביטויים, הוא מבינם בהמשך בגלל הקשרם.

המשורר אברהם שלונסקי טען, שלמרות שקהל היעד של ספרות ילדים הם קוראים צעירים, אסור שכתובתו של הסופר תושפע מכך. על הסופר להתמיד לכתוב בשפה תקנית וברמה מתאימה. גם חובב (1990) מחייבת שפה גבוהה בכתובה עבור ילדים, והיא מציגה אף את דבריה של גולדברג, אשר טענה כי ספרות ילדים ניתן לבחון על פי מספר היבטים – היחס הכן המבוטא ביצירה, יחס רציני ואוהב ויחס כבוד לילד. כן חשוב לדעתה, שהספר והכתובה לילדים יהיו בבחינת אומנות הסופר, וסופר אמור לכתוב עבור ילדים ממש כפי שהוא פונה אל מבוגרים.

יוצא, אפוא, כי תפקידה של לשון ספרות הילדים לרומם ולהעשיר את שפתו של הילד. גם אם הילד אינו מבין בהתחלה את משמעותם של כל המילים והביטויים, אפשר שמתוך ההקשר תתברר לו משמעותם, ומאוחר יותר יוכל להשתמש בהם בפועל. משמעות הדבר היא שאם הילד ייחשף באמצעות הספרות לאוצר מילים גבוה ומגוון, תהיה בכך תרומה להתפתחותו הלשונית. עם זאת, נראה לי שדווקא כתיבה בלשון פשוטה, היא השכיחה יותר בקרב סופרים ותיאורטיקנים בימינו. זאת, בשל היותה מושכת את תשומת לבו של הילד ומגרה את סקרנותו. ואמנם נראה לי שיש חשיבות רבה לכך, שיצירות עבור ילדים יעשירו את חיי הילד, את אוצר המילים שלו והידע שלו על העולם בכלל. שיתוף פעולה של הילד עם תכנים מוכרים – כולל השפה, עשוי לשעשע את הילד ולחבב עליו את החומר הכתוב ביתר שאת.

מקורות ראשוניים

- הלל, ע., השועל והחסידה, מתוך: **מעשה בחתולים ושאר החיות של ע' הלל**, כתר לי, (ללא ציון עמ').
- הראל, נ., (1996). טיול עם אבא, מתוך: **הספר הגדול של נירה הראל**, תל-אביב: גרפיקה אמנים, עמ' 109.
- זרחי, נ., (1997). הדודה מרגלית, מתוך: **הספר הגדול של נורית זרחי**, תל אביב: עם עובד, עמ' 78.
- טהר-לב, י., (1993). האביב שיחק תופסת, מתוך: **הספר הגדול של יורם טהר לב**, תל אביב: עם עובד, (ללא ציון עמ').
- כהן-אסיף, ש., (2000). אי הו ואי הא, מתוך: **נשיקה בכיס**, תל אביב: לולו, עמ' 8.
- נאור, ל., (1995). שבר ענן, מתוך: **סיפור לכל יום 2**, תל אביב: גרפיקה אמנים, עמ' 31.
- עומר, ד., (1995). תסרוקת כמו של אריה, מתוך: **הספר הגדול של דבורה עומר**, תל אביב: עם עובד, (ללא ציון עמ').
- שניר, מ., (1997). **סבא אפרים**, תל אביב: גרפיקה אמנים.

מקורות משניים

- אגמון-פרוכטמן, מ' (1984). הלשון המדוברת כמאפיינת סגנון בשירת הילדים העברית, מתוך: **מירי ברוך ומאיה פרוכטמן (עורכים), מחקרים בספרות ילדים**, תל-אביב: אוצר המורה, 185-195.
- אופק, א' (1983). **תנו להם ספרים**, תל אביב: ספרית פועלים.
- ברגסון, ג' (1989). קווים כלליים להערכת ספרות ילדים, **ספרות ילדים ונוער**, 15, 5-11.
- גולדברג, ל' (1963). הבחינה הספרותית של ספרות הילדים, מתוך: **בין סופר ילדים לקוראיו - מאמרים בספרות ילדים**, תל אביב: הקיבוץ הארצי השומר הצעיר.
- הרמתי, ש' (1994). פישוט הכיתוב - למה וכיצד, **ספרות ילדים ונוער**, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, 5-19.
- וולף, ר' (1993). חשיבות האינטראקציה החברתית של הילד לתפישת מושגים מופשטים, **החינוך וסביבו**, 81-83.
- חובב, ל' (1986). תורת ספרות הילדים של לאה גולדברג, מתוך: **יסודות בשירת הילדים**, ירושלים: 15-45.
- חובב ל' (ללא שנה). עקרונות הכתיבה האמנותית לילדים, מתוך: **בין סופר ילדים לקוראיו**, תל אביב: הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, 18-35.
- ילין-שטקליס, מ' (תשט"ו). על ספרות לילד, **אורים, יב**, 310-314.
- מירוז, א' (1998). רכישת שפה בהקשר תרבותי: ספרות לילדים בשירת הקניית עברית למבוגרים, **חלקת לשון**, 26, 93-96.
- ניר, ר' (1997). עברית גרועה, השחתת השפה ושאר מרעין בישין, **בלשנות עברית - כתב עת לבלשנות עברית, תאורית, הישגית וישמית**, 41-42, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 87-94.
- שורצולד, א' (1988). הלשון בספרות הילדים: מסה על הלשון ותקנתה, **באמת! מאסף לעיון**, הוראה ומחקר בספרות ילדים, 21, תל אביב; מרכז ימימה לחקר ספרות ילדים והוראתה, 155-162.